

РИНКОВА ПАРАДИГМА ОСВІТИ ЯК ТОВАРУ

Зроблено спробу проаналізувати історичний аспект ринкової парадигми в освіті й сучасні проблеми розвитку освіти в контексті ринкових відносин. Висвітлюються актуальні питання сучасності: освіта і професійна підготовка; освіта й реалізація власного потенціалу; освіта і працевлаштування та ін. З метою посилення відповідальності за якість знань, орієнтацію на обов'язкову роботу за спеціальністю після отримання відповідного кваліфікаційного рівня, пропонується заміна студентських стипендій, які виділяє держава, на «студентські освітні позики» під невисокий відсоток. Ключові слова: освіта, ринок освітніх послуг, ринок освіти, професійна освіта, економічні пріоритети в освіті.

Проблема освіти перебуває в центрі уваги сучасного соціокультурного простору. І це не випадково. Без освіти не може йтися про будь-які прогресивні зрушення. Інформаційна революція, глобалізація, новітні високі технології визначають основні стратегії розвитку української освіти. Саме тому філософи, економісти, педагоги значну увагу приділяють аналізу сутності й розвитку вітчизняної освіти, її інноваційним аспектам. У сучасному суспільстві набуває нового змісту призначення освіти. Один з його аспектів, з погляду ринкової парадигми – визначення освіти як товару. Сьогодні науковцями все частіше обговорюються проблеми розвитку освіти в контексті ринкових відносин. Активно входять у життя такі поняття, як «освітній бізнес», «ринок освіти», «освітні послуги», «освітні підприємства».

Аналіз останніх досліджень. Про розвиток освіти в системі ринкових трансформацій, зокрема про потребу зв'язку особистої орієнтованості в освіті і її соціально стабілізуючої функції, говорять сучасні дослідники. Дослідженню проблем щодо визначення ринку інтелектуальних послуг присвячені праці М. Гуревичова, Н. Карміна, Т. Коровчука, В. Лагутіна.

Питання розвитку новітніх напрямків у сфері освіти стали об'єктом дослідження в філософії, зокрема у працях В.Андрущенка, М. Михальченка, А.Бойка, В.Журавського, І.Зязюна, В.Кременя, І.Предборської та інших науковців.

Сьогодні ринок праці висуває до системи освіти і професійної підготовки нові вимоги. Сучасна освіта все більше набуває якості товару і примушує навчальні заклади краще прислухатися до попиту на свої послуги, враховуючи спектр потреб замовника, і підвищувати свій рівень. А.Бойко зазначає: «... позитивне майбутнє України можливе за трьох умов: якщо в країні основні зусилля і головна увага зосереджуватимуться на особистості, потребах людини в освіті; якщо держава сприятиме утвердженню нових суспільних відносин через свідомість людей; якщо практика виходитиме з потреб адаптації до нової системи соціально-економічних відносин, з тим, щоб такий найцінніший «товар», як знання, мав можливість дійти до кожного конкретного споживача» [1, с.4].

У зв'язку із зазначеними проблемами, основне завдання статті – проаналізувати особливості ринкової парадигми в освіті та виокремити сучасні проблеми розвитку освіти в контексті ринкових відносин.

Траєкторія розвитку освіти завжди є результатом опосередкування гетерогенної множини чинників: внутрішньої логіки її розвитку як виду соціальної діяльності, закономірностей і тенденцій зміни соціокультурного простору, в якому ця діяльність здійснюється, вольових рішень і практичних дій окремих особистостей – безпосередніх учасників цього процесу або зацікавлених у тому чи тому ході його розвитку.

В умовах ринкової економіки і згортання «держави суспільного добробуту» основна увага концентрується на потребах промисловості й економіки, а державна політика в усіх соціальних сферах, включаючи і сферу освіти, починає формуватися в умовах ринку. У якості ідеологічної основи використовується теза про зміни в способі виробництва матеріальних цінностей, які полягають у переході від фордівського масового виробництва – до нових систем гнучкого виробництва, яке базується на знаннях. Фордівська модель корпоративізму в забезпеченні соціального добробуту заміщується «ринковою» моделлю, коли добробут кожного робітника залежить від його можливостей «продати» свої знання, вміння, підприємливість на «глобальному ринку». У цьому контексті якість національної освіти і професійної підготовки розглядається як

ключ до економічного процвітання. При загальній згоді щодо такої ролі освіти стратегія як самого економічного розвитку, так і реформування освіти, як показує досвід багатьох західноєвропейських країн в останні десятиліття, будується за двома «ідеальними» сценаріями: неофордизм і постфордизм. Перший полягає в розвитку все більшої ринкової гнучкості шляхом зменшення витрат на соціальні потреби, зниження ролі профспілок, приватизації суспільної власності та системи підтримки суспільного добробуту, а також можливим заохочуванням духу конкуренції та індивідуалізму, спрямованого на «виживання» в конкурентному середовищі. У сфері освіти це виявляється в політиці розширення вибору батьками навчальних закладів, тобто створення «шкільного ринку» за рахунок впровадження принципів конкуренції серед шкіл, коледжів та університетів. В ідеологічному плані на зміну соціал-демократичному, марксистському та ліберальному дискурсам приходять теорії, які обґрунтовують ринкові принципи в системі освіти, зокрема, «теорія суспільного договору» Дж. Бучанана і Дж. Таллока, або обґрунтування принципів «квазіринку» в освіті Дж. Чабба і Т. Мое. На думку цих авторів, відмінність освітнього ринку полягає в тому, що оскільки рівень фінансування визначається бюрократами в уряді, окремі «споживачі» не можуть прямо визначити обсяг фінансування, який направляється до того чи того навчального закладу.

Наближеність до умов ринку повинна досягатися за рахунок створення різноманітності шкіл, які існують в умовах змішаної економіки державних і приватних інститутів. Передбачається, що ця «різноманітність» забезпечує для тих, хто бажає навчатися справжній вибір «продукту», і повинна сприяти підвищенню загального рівня освіти для всіх, оскільки здатність навчальних закладів різного рівня акредитації «продати» достатню кількість місць є запорукою їх економічного виживання. Слід зазначити, що така політика повинна також сприяти задоволенню національних економічних потреб, оскільки, як правило, люди прагнуть вкладати кошти в ті напрямки освіти, які можуть принести їм максимальну економічну віддачу. Цілком зрозуміло, що вони будуть прагнути вибирати ті спеціальності, програми і курси, які потребує ринок праці. Аналогічно, сфері професійної підготовки і перепідготовки пропонується існування тенденції залежності від реальної потреби, яка визначається змінюваними запитами ринку.

Початок «ринкової» парадигми в освіті й дискусії про якість освіти пов'язують з іменем Дж. Каллагана, який критично охарактеризував нездатність випускників виконувати практичну роботу. Він визначив завдання освіти, починаючи з ранніх етапів і закінчуючи професійним навчанням, які полягають у тому, щоб «озброїти дітей умінням якомога краще реалізувати свої здібності з тим, щоб знайти зручне місце в суспільстві, а також підготувати їх до роботи» [4, р.16]. Саме з цього моменту акцент офіційно переноситься з демократичних вимог рівності освітніх можливостей на потреби економіки. Це поклало початок новій освітньої політики так званого «нового професіоналізму», яку пізніше активно підхопила більшість західноєвропейських країн.

Згідно з новим підходом, освіта, у першу чергу, повинна сприяти економічному росту і конкурентоздатності країни. Одним з перших заходів, спрямованих на «підвищення ефективності освітньої системи», з одного боку, і полегшення державних витрат від «роздутого соціального сектору», – з іншого, є скорочення державного фінансування на освіту. Реформи, розпочаті на початку XXI століття в освітній сфері України, нині дають свої перші плоди, і вже помітні як позитивні моменти, так і те, що потрібно корегувати. Зокрема, розробка стандартних показників тестування учнів і зовнішнє незалежне оцінювання дає можливість дітям із різних соціальних прошарків суспільства вступити на навчання до столичного ВНЗ, але, як показує досвід, самі тести ще повинні удосконалюватися. На жаль, вони не дають можливості вповні розкрити знання абітурієнта. Слід зазначити, що потребують перегляду й деякі нормативні документи, які регулюють порядок навчання на контрактній основі. Сьогодні вже помітні негативні результати різкого скорочення професійно-технічних училищ, коледжів і підготовки за робітничими спеціальностями. Водночас відчувається надлишок спеціалістів за деякими розрекламованими спеціальностями і, як наслідок, складнощі при влаштуванні на роботу, невідповідність між кваліфікаційним рівнем і виконуваною роботою. Можливо, у найближче десятиліття виникне нагальна потреба в новій організаційній формі навчальних закладів, які будуть спонсоруватися компаніями і підприємствами та стануть автономними від місцевих органів управління освіти, а також у введенні нових схем оцінки викладачів за рівнем їх навчально-методичної і наукової підготовленості. Уже сьогодні починає відчуватися нестача робітничих спеціальностей, а отже, потрібне підвищення професійної орієнтації освіти і нові ініціативи у сфері технічної та

професійної освіти, метою якої було забезпечити професійну орієнтацію школярів і введення спеціального сертифікату з допрофесійної підготовки і професійної кваліфікації.

Нині у сфері освіти потрібно як вводити елементи ринку, так і паралельно проводити централізований контроль над змістом освіти, а також сприяти зміцненню зв'язків шкільної підготовки з потребами економіки в найближчі десятиліття. Помітними стають суперечливі бажання уряду. З одного боку, керувати освітою «з центру» через єдиний навчальний план, а з іншого – його прихильність ринковому лібералізму в плані «вибору» навчальних закладів. Ситуація, яка сьогодні склалась у сфері освіти в Україні, потребує уточнення, розвитку і продовження вже розпочатих ініціатив, які стосуються збільшення різноманітності навчальних закладів і розширення можливостей вибору для реалізації освітніх цілей, а також підвищення загальних академічних стандартів. На нашу думку, для досягнення системою освіти поставленої перед нею мети необхідні такі механізми у вигляді цілей урядових освітніх реформ: підняти академічні стандарти на всіх рівнях освіти, розширити можливості для вибору навчального закладу відповідно до своїх потреб і можливостей та сприяти зміцненню співробітництва між закладами різних рівнів, зробити вищу і середню професійну освіту більш доступною і такою, щоб гнучко реагувала на потреби економіки; забезпечити максимальну віддачу від коштів, які вкладаються у сферу освіти.

Основні тенденції подальшого реформування системи освіти в Україні розгортаються у напрямку державного контролю змісту і якості освіти при неоліберальній схемі фінансування, що передбачає тісний зв'язок з економікою і прагнення до масовості освіти, культуру «менеджеризму» у самих навчальних закладах і зближення їх управління з корпоративною моделлю. Загальні напрямки розвитку у вищій школі і середній професійній освіті характеризуються ще більш вираженим прагненням пов'язати освіту з потребами економіки, бурхливим сплеском масовості освіти й активним насадженням «менеджеризму» і принципу «ефективності» як головного критерію оцінки діяльності. За останні роки спостерігається максимальне наближення вищої професійної освіти до сфери та завдань бізнесу, про що свідчить популярність спеціальностей, пов'язаних з бізнесом.

З погляду розповсюдження «менеджеризму», особливо важливим є перегляд стилю і методів управління вищими навчальними закладами з метою максимізації їх ефективності й економічності. Слід зазначити, що автономність навчальних закладів повинна сприяти підвищенню рівня практичної підготовки випускників навчальних закладів, посиленню гнучкості навчальних закладів і врахування потреб студентів. Хоча вища освіта за останні десятиліття достатньо інтенсивно розвивається, цей розвиток фінансується, в основному, за рахунок скорочення витрат на студентів. В освітню систему все більш активно впроваджуються принципи ринку, тому потрібно переглянути положення щодо студентських стипендій і в майбутньому переходити на «студентські освітні позики» під невисокий відсоток. Такі форми вже давно практикуються в освітніх системах багатьох зарубіжних країн. Зокрема, студенти США користуються позиками урядового фінансового посередництва. Студентська асоціація ринкових позик (названа «Sallie Mae») забезпечує коштами для здобуття вищої освіти через студентські позики, надані приватними фінансовими інститутами під гарантовану програму студентських позик.

Значна кількість канадських студентів також навчається завдяки банківським позикам. Кожна провінція та федеральний уряд регулює ставки студентського кредитування. Ставка позики коливається від 4% до 6% від кредиту. Уряд виплачує цей процент кредиторам, банкам, коли студент ще навчається. Понад 60% тих, хто взяли позику за урядовою програмою, не можуть вчасно її сплачувати. Тому уряд запропонував програму, за якою до 50% боргу списується. Такий підхід дає можливість отримати вищу освіту тим, хто бажає навчатися. Можна ще наводити приклади стосовно студентських позик у інших країнах, але це не є першочерговим завданням нашого дослідження.

Як показують спостереження за вітчизняними студентами, досить часто отримання стипендії – основний і єдиний стимул для навчання, а така мотивація не сприяє підвищенню його якості і прагненню отримати професійні знання. До того ж частина студентів не пов'язує свою подальшу професійну кар'єру з навчанням у ВНЗ, головне для них не знання, а отримання диплому про освіту. Заміна державних стипендій студентськими освітніми позиками, можливо б відсіяла тих студентів, для яких навчання у ВНЗ – це просто певний термін перебування у статусі студента, за який держава ще й платить кошти, які не потрібно буде повертати. Про економічну ефективність

такого підходу годі й говорити. На нашу думку, тут держава повинна найближчим часом внести певні корективи. Перенесення частини державних витрат на освіту – на її «безпосередніх клієнтів», позбавить не лише зайвого навантаження на бюджет, а й відсіє тих студентів, які в майбутньому не збираються працювати за обраною спеціальністю і навчаються за державний кошт. Такий підхід, на нашу думку, досить раціональний щодо використання «людського капіталу» і сприяє підвищенню не лише масовості освіти, а й її якості при мінімальних витратах. Це, відповідно, не може не призводити до зміни всіх аспектів навчальної сфери – від складу студентів і якості викладання, до зміни всієї «культури» і самого престижу університетів.

Сучасні тенденції в розвитку освіти, і особливо вищої школи, у всіх європейських країнах досить наочно демонструють свій безпосередній зв'язок із закономірностями функціонування ринкової економіки. За освітні послуги платять практично всі студенти, і ця оплата є доступною для всіх, вона лише стимулює прагнення студента отримати добрі знання і практичні професійні навички. Сучасний український реформаторський дискурс спрямований на розв'язання низки питань, пов'язаних саме з новими підходами і вимогами до якості освіти. Відкритим залишається питання про зміст навчальних програм. Сам факт введення єдиних загальнодержавних стандартів до програм і тестування відображає суперечливість загальної філософії і конкретної освітньої політики, оскільки принципи «ринку» і «споживчого вибору», здавалося б, передбачають «вільний вибір» навчальних планів і програм. Це означає, що, з одного боку, вводяться стандартні показники тестування і вперше вводиться єдиний державний навчальний план, з іншого – з метою стимулювання конкуренції серед навчальних закладів, розв'язується проблема вибору навчального закладу. Брак внутрішньої логіки відчувається і в перегляді змісту освітніх планів і програм, в якому виявляється прагнення, з одного боку, змінити загальну організацію освіти щодо переорієнтації її в бік бізнесу, а з іншого – підтримувати збереження або введення традиційних предметів. Разом із тим, відчувається опір викладанню низки суспільних дисциплін, мультикультурної освіти.

Усі ці суперечливі моменти ілюструють наявність в освітніх реформах як нових тенденцій, так і прагнення зберегти традиційні цінності щодо організаційних форм і змісту навчання. Деякі «ринкові ідеї», наприклад система освітніх ваучерів, так і не отримали належного розвитку в українській системі освіти. У цілому маркетизація освіти як один із напрямків освітньої політики держави, не дивлячись на принципи «гнучкості» й «ефективності», яких потрібно дотримуватися згідно з постфордівською економікою, насправді, більше готує учнів до економіки неофордизму, який не вимагає високого рівня таланту та знань. Під зовнішньою привабливістю закликів до «особистого інтересу» і «вільного підприємництва», за популізмом ринкових реформ насправді проглядається неофордистська сутність і політичні інтереси окремих професійних і елітних груп [3, с.55]. Це стосується і шкільної та професійної освіти. Що ж до прагнення уряду зацікавити самі підприємства у фінансових інвестиціях у підготовку і підвищення кваліфікації своїх кадрів, то подібні очікування на практиці часто виявляються марними. Оскільки це пов'язано, перш за все, з типовим капіталістичним менталітетом підприємців, які, зазвичай, прагнуть до отримання максимального прибутку без ризику вкладення коштів у навчання. Натомість, з позиції окремого індивіда, вкладення коштів у той чи той напрямок освіти також сприймається як пов'язаний з ризиком у зв'язку зі швидкими змінами на ринку праці.

Загальна траєкторія реформ вищої школи не достатньо послідовна й цілісна: заохочення розвитку масовості й одночасно обмеження фінансовими мірками, ринкові реформи з паралельним посиленням централізації. Нинішня освітня політика нашої держави – це яскрава ілюстрація дилеми лібералізму й консерватизму, виявами якої є три головні парадокси: парадокс централізації і дерегулювання: бажання централізувати освітню політику, зберегти контроль уряду над освітою й, одночасно, прагнення розширити можливості «вибору» і стимулювати сили ринку; парадокс «підприємницької» і «традиціоналістської» освітньої ідеології: проголошення вимоги до системи освіти забезпечити конкурентоздатність країни на світовому ринку в умовах глобалізації і, в той же час, введення традиційного державного навчального плану з акцентом на класичних методологіях навчання; парадокс ідеалістичної риторики і прагматичної практики. Прикладом може слугувати проголошення одним з найважливіших завдань реформ освіти – розв'язання проблеми безробіття, в результаті чого саме безробітні опинились у мінімальному вираші від схеми розвитку складних технічних навичок [5, с.112].

Законодавчі трансформації освіти визначаються не лише теоріями та діями урядової освітньої політики, а й цілою низкою інших, протидійових впливів. На політичні рішення на практиці впливають чисельні чинники, обумовлені політичною боротьбою, адміністративними дилемами, сильною опозицією з боку місцевої адміністрації і викладачів. Крім того, суттєву роль відіграє критична полеміка в філософії і соціології освіти, яка завжди активізується у відповідь на агресивний дискурс офіційного функціоналізму. Однак, в умовах ідеологічного дискурсу саме політичну неоднорідність і протистояння опозиції стає головною причиною того, що багато реформ не досягають бажаного ефекту через внутрішні суперечності та непослідовність, а в деяких випадках викликають непередбачувані ефекти.

Будь-яка, в тому числі, освітня політика, зазвичай, тяжіє до однієї з двох моделей: одну з них можна назвати «раціональною», іншу – «інкрементальною». Перша передбачає, що політики і реформатори, усвідомлюють ті або ті проблеми, розглядають різні способи їх розв'язання і вживають заходи згідно з певним «раціональним планом». Інкрементальна ж модель має на увазі постійне адаптування політики до обставин, що змінюються, у зв'язку з чим часто заходи, які вживаються, виглядають хаотичними і взаємно суперечливими. Слід зазначити, що в усіх освітніх реформах відчувається постійна напруга між тими, хто прагне здійснювати централізований контроль, і тими, хто прагне до дерегулювання. У сучасних економічних умовах освіта повинна контролюватися і забезпечуватися державою, проте за умови, щоб система освіти була «продуктивною». Саме цей напрямок стоїть за реформами, які вводять «підзвітність», «єдині стандарти» і підпорядкування освіти пріоритетам економіки. Що стосується конкретних механізмів і способів досягнення цих цілей, то для цієї категорії не принципово, чи буде це ринковий механізм, чи державне регулювання. Не слід забувати і про тих, пріоритетом для кого є традиційні консервативні цінності. Сутність такого консерватизму можна висловити поняттям «батьківської опіки», яка виражається в закличі до жорсткої соціальної ієрархії і лідерства соціальних груп, які об'єднані темою «єдиної нації». Саме «популізм» характеризується зверненням до «національних інстинктів» і до такого об'єднувального фактору, як нація. Поняття «народ», при цьому включає далеко не все населення, а лише тих, хто «заслужує» і «гідних», тобто тих, хто здатен і має бажання уповні використовувати можливості, які їм надаються.

Оскільки питання освіти часто є причиною різких релігійних і соціальних суперечностей та дискусій, воно повинно знаходитися в руках державних діячів і управлятися на основі прагматичних і об'єктивних принципів. При цьому особливу увагу варто звернути на поняття особистого інтересу, індивідуалізму і певного різновиду ідеї «спільності» в питаннях освіти. Слід зазначити, що освітні реформи проводяться не лише через офіційні урядові документи, а й через їх популяризацію в засобах масової інформації. Суттєвий вплив на освітній контекст мають «моралізатори», тобто ті, хто розглядає освіту як центральну арену боротьби за особливий різновид моральності і проти «аморальності», які цікавим чином балансують між авторитаризмом і «приватизмом». З одного боку, стверджується, що, наприклад, сексуальна освіта – це суто приватна справа і є прерогативою сім'ї, а не державної школи. З іншого – лунають закличі, що соціальна поведінка повинна контролюватися переліком правил і моральних імперативів. Саме «приватизатори» найактивніше виступають за введення «ринку» в освіту з усіма відповідними наслідками.

Постфордизм, на відміну від неофордизму, визначається переважанням високоякісних спеціалізованих товарів і послуг, які вимагають використання робочої сили з різноманітними вміннями і навичками. На думку прихильників нових підходів, ключовим компонентом економічного успіху в глобальній економіці стає людський капітал. Високоякісна освіта – це стратегічні інвестиції в економіку, а також інвестування в «людський капітал», оскільки не можливо забезпечити загальне процвітання, конкуруючи в ціні, а не в якості товарів і послуг. Стратегії, орієнтовані на суспільство, пронизані культурою освіти, в якій саме знання і професійні вміння розглядаються як ключ до майбутнього процвітання, сприяють просуванню до економіки з висококваліфікованою і високооплачуваною працею.

Сучасна людина живе у світі постійно зростаючої складності і технологічної залежності. Особливості системи освіти, професійної діяльності, сутність і специфіка професіоналізму обумовлені змінами в технологічному базисі суспільства. У менталітеті конкретного соціуму формується певна модель професіонала, відповідно до якої висуваються вимоги до професійної

освіти. Рівень сучасної освіти повинен відповідати вимогам технологій, ринку праці і прерогативних цінностей. Для інформаційного суспільства характерний динамізм професійної діяльності. Це пов'язано з тим, що багато професій відмирає або змінює свій зміст, але й виникає багато нових. Професії, які вимагають важкої праці, поступово замінюються професіями, в яких переважає нервово-психічне навантаження, першочергове значення має увага, швидкість прийняття рішень, вміння блискавично реагувати на зміни. Професійні знання в інформаційному суспільстві значно поглиблюються, розширюються і періодично оновлюються. Поряд з фундаментальними знаннями збільшуються вузькопрофесійні знання, які людина здобуває в процесі праці в конкретній галузі. Актуалізується значущість особистого професійного досвіду і роль самоосвіти, зокрема, через засоби масової інформації та Інтернет ресурси. Знання та інформація стають основним виробничим ресурсом і можуть розглядатись як «секрет майстерності», або «комерційна таємниця». В умовах ринкової економіки передача секретів професійної майстерності – один з чинників економічної конкурентоздатності і виживання бізнесу.

Сьогодні для успішної професійної кар'єри потрібна висока технологічна культура, здатність до сприйняття інновацій і активна участь у нововведеннях, вміння передбачати і планувати, також готовність до ризику, самодисципліна й відповідальність за ухвалені рішення. Важливе значення в інформаційному суспільстві мають норми й цінності професійної діяльності та передбачення результатів її впливу на природу і суспільство. Людина змушена постійно адаптуватися до сучасного ринку праці – навчатись і перенавчатись, – для того, щоб не відстати. Ті, кому не вистачає базової освіти найбільше ризикують, що ще раз підтверджує важливість освіти в умовах глобальної конкуренції, ролі освіти для досягнення економічного успіху й потребу в гнучкості, постійній перепідготовці працівників, «освіти впродовж усього життя», особливо у високотехнологічних галузях.

Слід підкреслити, безпосередній зв'язок між освітою і можливостями працевлаштування. Освіта і професійна підготовка – невід'ємна частка моделі конкурентоздатного і справедливого суспільства, зокрема, тому, що дозволяє розв'язати низку соціальних проблем. Високооплачувана праця, трудова етика, добробут виступають визначальними цінностями, через які інтерпретується поняття соціальної справедливості, як рівності можливостей на ринку праці, а не результатів їх реалізації. Соціальна справедливість може бути досягнута шляхом «інвестицій у можливості», а саме в освіту, включаючи «освіту життя», різноманітну професійну підготовку; доступ до освіти для більшості населення розширює можливості для професійної зайнятості.

«Освіта впродовж усього життя» – одна з популярних стратегій як у західному, так і в українському освітньому дискурсі. У звичайному розумінні вона не несе жодної інформації, оскільки освіта людини, в широкому сенсі, починається з народження і триває все життя. В ідеологічній інтерпретації, у цей термін вкладається два різних сенси: «прогресивний» і «інструментальний». У «прогресивному» сенсі, відправним пунктом слугують інтереси і потреби індивідів, і саме поняття «освіта впродовж усього життя» – це формальна і неформальна освіта людини у всіх сферах життя, тобто в її основі – певний «просвітницький» сенс: реалізація власного потенціалу і можливостей людини у пізнанні життя відповідно до власних інтересів. Така освіта, фактично, означає нові форми викладання і навчання, які забезпечують повний набір професійного, пізнавального та життєвого досвіду. Формальна оцінка або сертифікація знань у цьому сенсі, зазвичай, не є метою – важливо лише особисте задоволення пізнавального інтересу. Насправді ж, те, що мається на увазі в переважній інструментальній інтерпретації – це запланована і регулярна післявузівська або післяшкільна «модернізація» робочої сили, яка проводиться з метою узгодження відповідних потреб економіки та індивідуального кар'єрного просування.

Масовість вищої освіти, підпорядкування її економічним пріоритетам і реструктурування на основі принципів менеджеризму все більш перетворює систему освіти в щось на зразок фабрики з підготовки «ефективної» і «гнучкої» робочої сили. Погляд на освіту як на індустрію для підвищення державної конкурентоздатності і як на прибуткові послуги, які успішно продаються на світовому ринку, суттєво звужує і обмежує суспільні і культурні завдання освіти, зазвичай пов'язані з розумінням вищої освіти як «суспільного блага». Відповідно, підривається принцип відносної незалежності освітніх інститутів від політичних і корпоративних впливів, які підтримувалися гарантованим державним фінансуванням і професійною автономією.

Теоретичні та ідеологічні дискурси, які опосередковують полівекторну взаємодію ідей і політичних стратегій, у поєднанні з могутнім впливом економічного контексту, здійснюють

суттєвий вплив на реальні освітні процеси. Понад те, сам дискурс виступає як одна з найважливіших форм соціальної дії, абсорбуючи ціннісні й ідеологічні мотивації та інтереси своїх учасників. Динаміка інтерпретації феномену освіти пов'язана із конкретними економічними і політичними змінами і розглядається як інструмент соціальної інтеграції; засіб трансляції цінностей, способів соціального контролю; засіб створення рівних життєвих можливостей і засіб забезпечення економічної конкурентоздатності держави.

Дослідження загальних тенденцій реформування освіти, особливо у вищій школі, свідчить про те, що в останні десятиліття відбуваються кардинальні зміни, пов'язані зі змінами взаємовідносин між ринком, державою та іншими соціальними інститутами. Ці зміни можна характеризувати як тенденцію до диверсифікації, децентралізації і дерегулювання. Головна вимога до закладів вищої освіти – задоволення потреб ринку і підготовка висококваліфікованих працівників. Принциповим для розуміння змін, які відбуваються в освіті, є дилема визначення освіти як інвестиції або «товару», який можна придбати і продати, або як суспільного й особистого блага.

У процесі розвитку технічної раціональності і розповсюдження менеджеризму, як втілення принципу «мінімізації входу при максимізації виходу», загального розповсюдження духу перформативності і меркантилізму, які складають «культурну логіку» капіталізму як системи, держава сама перетворюється в одного з «гравців» на економічному полі, зближуючись з іншими корпоративними агентами і вступаючи з ними у відношення конкуренції. При цьому для реалізації своїх економічних інтересів вона використовує політичні й наукові дискурси як інструменти легітимації власної політики. Сучасний варіант ідеології втілений у самій етиці «максимізації виходу при мінімізації витрат» як визначального принципу, який виконує роль домінуючого соціокультурного міфу. Це стосується в першу чергу формального інституту освіти і тенденції освітніх реформ на витіснення загальногуманітарних знань, спрямованих на формування особистісного, критичного підходу до знань і життя в цілому, наповнюючи навчальні програми формальним, перформативним, утилітарним змістом, з одного боку, та ідеологізованим, сформованим консервативним ціннісним підходом, знанням – з іншого. Система освіти все частіше розглядається з погляду «системних» імперативів: економічних і політичних, забезпечуючи соціальний контроль і підтримку суспільної зв'язаності.

Висновки. Таким чином, сучасна система освіти перебуває між двома полюсами – вимогами ринку в смислі перформативної інноваційності й ефективності, з одного боку, і вимогами гнучко реагувати на державне втручання і забезпечити соціалізацію громадян, необхідну для соціальної зв'язаності, – з іншого, у повній мірі відчувати на собі всю внутрішню суперечливість сучасного синтезу неоконсерватизму і неолібералізму. Перетворення освіти одночасно в товар й інструмент соціального контролю призводить до трансформації самої її сутності і потенційно веде до кризи самої суспільної системи.

Література

- 1.Бойко А.І. Освіта як фактор розвитку особистості в умовах ринкових трансформацій / А.І.Бойко // Гілея, 2008. – В. 14. – С. 2-4.
- 2.Кремень В.Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи) / В.Г.Кремень. – К., 2003. – 216с.
- 3.Brown Ph. Education, Globalization, and Economic Development / Ph.Brown, H.Lauder // The Routledge Falmer in Sociology of Education / Ed. by S. J. Ball. – Routledge Falmer: Tavior & Francis Group. 2003. – P.27-71.
- 4.Callaghan J. The Prime-Minister's Speech at Ruskin College, oxford, on Monday 18 October, 1976. – London: DfEE, 1976.
- 5.Trowler P. Education Policy / P.Trowler. – London: & N.Y.: Routledge, Tailor & Francis Group, 2003. – 216 p.

Summary

Karpets L. Market Paradigm of Education as Commodity. *In the article the try is made to analyze historical aspect of market paradigm in education and modern problems of the development of an education in the context of market relations. Enlightened are the living issues of modern time: education and realization of own potential, education and job hunting and the like. With the aim of intensification of responsibility on quality of knowledge, orientation to obligatory job on specialty after obtaining respectively qualifying level we after change of students' scholarships granted by government for «students' educational loans» for a small interest. **Keywords:** education, market of educational services, market of education, professional education, economic priorities in education.*